

ТРИ СТОТИНЕ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

ЦАР ПЕТАР – УЧЕНИК, УЧИТЕЉ, НАУЧНИК

На свом личном печату Петар је урезао: „Ја сам ученик коме су потребни учитељи”, и следио је ову девизу у току читавог свог живота, савладавши најшира знања из различитих области.

До десете године он је код Дијака Зотова похађао вештину староруске црквене писмености. Сродници, заузети међусобицама и политичком борбом, оставили су дечака самог себи. Тек у шеснаестој години Петар је сам, нашавши себи учитеља – Холанђанина, почео да учи математику. Брзо је прешао аритметику и геометрију, артиљерију и фортификацију, савладао астролаб – старинске астрономске инструменте.

У младости, док још није много знао, разгледајући фабрику или завод, стално се прихватао посла који је пратио. Тешко му је било да буде посматрач туђег рада, нарочито ако је рад за њега био нов: рука му је инстинктивно хватала алатку, јер је желео да све уради сам.

Све што је имало за циљ корист, а што се односило на морепловство, трговину, на неопходне занате, побуђивало је његову љубопитљивост, и свакога је изненађивао тачношћу и проницљивошћу погледа; испољавао је исто тако и брзину у учењу, као и похлепност у сакупљању знања.

Године 1697. Петру је већ двадесет пет. Он је млад и радознао, пун великих планова. „Цар Петар Алексејевич”, писали су савременици, „био је високог раста, више мршав него пуначак, коса му је била густа, кратка, тамнокестењасте боје, очи крупне, црне са дугим трепавицама, усне лепог облика, израз лица је био диван; на први поглед изазивао је поштовање.”

Таквим су га запамтили у Европи, куда је отпутовао инкогнито, уписавши се под именом наредника Петра Михајлова, као члан свите свечаног руског дипломатског пута по европским дворовима. Отпутовао је у иностранство не као безбрижан путник, већ као радник који жели да се брзо упозна са њему потребним мајсторством; на Западу је тражио технику, а не цивилизацију.

У Холандији је својим рукама саградио брод и под руководством мајстора Поља освојио све оно што је „добар градитељ требало да зна”.

У Кенинсбергу издао му је његов учитељ, пруски пуковник, документа – сведочанство, у коме, изражавајући дивљење и чуђење брзим успехом ученика у артиљерији, сведочи да се наведени Петар Михајлов „увек као опрезан, искусан, храбар и неустрашив мајстор и уметник за ватрено оружје, може и треба признати и поштовати”.

11. јануара 1698. године царска јахта бацила је сидро уз лондонске докове. Тиме је започео четворомесечни Петров боравак у Енглеској, куда се упутио због „бродоградитељске теорије” и где није губио време узалуд. Изучио је државно уређење земље, њено законодавство, монетарни систем, образовање, детаљно се упознао са наукама. Његов савременик се сећа: „Велика приврженост монарха према озбиљним пословима увек га је удаљавала од извесних задовољстава и разоноде; њих је избегавао веома вешто, без обзира на све напоре дивних дворских дама, које су покушавале да му се допадне, спремних да поклоне своју љубав великом монарху, који је допутовао из далеке земље.”

Петар је посетио више места у Лондону и његовој околини, од којих су многа била позната по науци и техници. Био је у Краљевском друштву, Вулвичком арсеналу, Краљевској опсерваторији у Гриничу, у Заводу за новчанице, упознат је са колекцијама оружја и другим колекцијама Тауера.

До данашњег дана једно питање привлачи највећу пажњу истраживача. Да ли се Петар срео са Њутном. Нажалост, директан одговор на ово питање за сада није добијен. Ствар је, пре свега, у томе што се Петров боравак у Лондону држао у строгој тајности. Чак ни његово путовање у Оксфорд није забележено у универзитетским архивима. Петрова посета Новчаном заводу у Тауеру, чији је управник био Њутн, може бити да је забележена у индиректним документима, али су они затрпани хиљадама страница архивског папира који су сведоци бурне прошлости Новчаног завода, па до данас нису разврстани.

Недавно је била пронађена мала белешка, адресована Исаку Њутну од стране његовог рођака Џона Њутна, који је радио у Новчаном заводу. Ево шта је он писао: „Високоуважени господине! Сутра се између дванаестог и једног часа овде очекује долазак Цара. Мислим да имам обавезу да вам саопштим о овоме, да он, како се сазнаје, очекује да се сретне са вама. Ја сам предузео све могуће да све буде у реду и приправности.”

Да, али се зато тачно зна да је у Гриничкој опсерваторији Петар био два пута. Сваки пут доносио је са собом астрономске инструменте и сам обављао посматрања. О овоме имамо личне записе Џона Флемстида, краљевског астронома...

Петар није хтео да позајмљује од Запада готове производе тамошње технике, већ да усвоји, пренесе у Русију саме производе са њиховом главном полугом, тј. техничким знањима.

Пролазећи сувоземну и поморску службу, прихватио је правило да се он први обучи за сваки нови посао, да би показао пример и да би могао друге да обучава.

Током година он је стекао огромно техничко знање. Већ за овог првог путовања у иностранство, немачке принцезе из разговора с њим извеле су закључак да је он до савршенства познавао око четрнаест заната.

Одмах за Петром, 1698. године, у Русију је похрлила шаролика гомила свих могућих уметника, мајстора својих заната. Само у Амстердаму он је ангажовао око хиљаду таквих. У Русији је Петар за њих створио веома добре услове за рад уз један безуслован: „обучити руске људе обавезно и темељно”.

У продужетку Петровог царствовања по свим великим индустријским градовима Европе биле су расејане десетине руских научника, чије је школовање Петар скупо плаћао. Младе људе, који су се после обуке у иностранству враћали, он је сам испитивао и вршио проверу њиховог знања.

Новоуведене војне, социјалне и економске мере захтевале су ефикасан рад; неопходни су били извршиоци који владају знањима; неопходно је било и друштво, спремно да подржи ствар преображаја Русије, друштво које схвата и разуме суштину и циљ. Отуда и Петрове бриге о проширивању научних знања, о оснивању општеобразовних и стручних техничких школа.

По његовим указима деца племића, службеника и нижих чиновника морала су стално да уче рачун, аритметику и геометрију, а чак се предвиђала таква казна да се не могу женити, док све не науче.

Када је почела реформа, Петар је ставио тежиште на способне људе, ма којег порекла они били. Са необичном умешношћу, толико важном у његовом послу, уздизале су се најбоље народне снаге.

Народ је учио не само рачун, и не само у школама, народ је учио о грађанским обавезама, о грађанском реду. Приликом сваког значајног доношења или промене закона, законодавац је објашњавао зашто се тако ради, зашто је ово ново боље од старог.

Он није сматрао да су само школе и књиге потребне народу. Прве новине,¹ прво јавно позориште, прво сакупљање и излагање природних предмета, реткости и старина... његово су дело.

У току неколико година Петар је посетио много научних музеја у више земаља. Волео је да борави код холандског анатома Фредерика Рјурша, који је знао да балсамује лешеве и сакупио је најбогатију колекцију анатомских препарата. Цар је слушао његова објашњења и посматрао чудну кавалкаду скелета погубљених преступника, коју је створио Рјурш, а који су важно седели на скелетима невиних животиња.

Заједно са познатим лекаром, ботаничарем и хемичарем Германом Бургаве, Петар се одушевљавао раритетима у ботаничкој башти. За време боравка у Делфима, побегавши од гомиле радозналаца, он је са Левенхуком, проналазачем микроскопа, отпловио на море и тамо уживао у невероватној, изванредној тишини; гледајући кроз објектив, посматрао је сићушна бића невидљива голим оком.

Извесно је да се Петар неколико пута видео, а и дописивао са Лајбницом². Дописивао се и са професором математике и филозофије у Халеу и Марбургу – Кристијаном Волхом. Био је у колеџу Мазарини и на Сорбони у Француској, видео се са астрономом Жаком Касинијем, с математичарем Пјером Варињоном. Био је близак с француским картографом, академиком Гијомом Делилеом и често разговарао са њим о географији. Боравећи у Паризу 1717. године, Петар је присуствовао заседању Француске академије, које је било специјално сазвано у његову част. Пред њим су демонстрирали разне проналаске, хемијске огледе. Увидевши Петров огроман допринос у развоју културе, науке и уметности, Француска академија једногласно га је избрала за свог почасног члана. Захваљујући Академији, написао је: „Ми ништа више не желимо, већ да бисмо кроз прилежност, коју будемо улагали, науку као најбољи цвет усавршили.”

Размишљао је Петар и о стварању Академије у Русији. Русији прве четвртине XVIII века, по његовом мишљењу, добро би дошла установа која би сједињавала у себи академију наука, универзитет, педаго-

¹ Прве руске новине, *Вегомосџи*, почеле су излазити 1702. године.

² Велики немачки математичар и филозоф, један од најистакнутијих европских научника, оснивач и председник Бранденбуршког научног уредништва које је прерасло у Берлинску академију наука 1744. године. Са Лајбницом се Петар Велики договарао још 1700. године о оснивању Руске академије наука.

шки факултет и гимназију, то јест, клицу из које ће касније развити све ове гране као појединачне установе.

Било је много оних који су сумњали у остварење ове замисли. Петар им је одговарао причом: „Неки племић је желео да у свом поседу сагради воденицу, али није имао воде. Видећи код суседа језера и мочваре које имају довољно воде, уз њихову сагласност, хитно је започео да копа канале и за воденицу ствара залихе, мада за свога времена уопште није било могуће да све доведе до краја и употреби, али деца... узела су у своје руке посао и завршили га.”

Године 1718. он је коначно одлучио: „Створити Академију, а за сада потражити ко је од Руса учен и ко склоност ка овоме има.”

У току 1721. године његов специјални изасланик путује у иностранство са задатком да проучи рад иностраних академија и да заврбује за Русију европске стручњаке (тамо су им, истина, за научни рад скромно плаћали).

У 1723. години, цар, вративши се из персијског похода и саслушавши извештај изасланика о успешности завршене мисије, поручи му да припреми пројекат Указа.

Године 1724. Петар је сам написао „Протокол о Академији”, „у којој би се учили страни језици, науке и познате уметности, и преводиле књиге”.

Које је уметности Петар имао у виду? Он је сам то појаснио: „Уметности су следеће: математичке, механичке, анатомске, хируршке, ботаничке, архитектура војна и цивилна, хидролошке и друге.”

Већ кроз недељу дана објављен је Указ Сената, који је извештавао о установљењу Академије наука. Њено стварање још није било завршено када је Петар изненада умро. То се догодило 28. јануара 1725. године.

Прво заседање чланова Академије наука одржано је 2. новембра 1725. године. На заседању је дискутовано о Њутновом учењу о сили привлачења и био поднет реферат о Земљином облику.

Из Зборника Љубови Собољевској

СВЕДОЦИ ПЕТРОВОГ ДОБА

ПРВИ БРОД НА НЕВИ

Увек ми се чинило да веома позната кућица – Музеј Петра Првог у холандском граду Заандему уопште није све од руских реликвија сачуваних у Холандији из оних времена. Треба их потражити тамо, у бродоградилшту. Пошла сам у Веркспор, који је некада припадао Ост-Индијској компанији, бродоградилште у коме је радио млади Петар.

У музеју предузећа чува се модел фрегате из XVIII века, исте такве какву је некада саградио Петар. Чува се и секира којом је радио. Причали су ми: када је Петар изградио пристаниште на Неви (било је то 1703. године), велике приморске државе Европе дочекале су појаву новог конкурента на Балтику – на нож. И одједном, упркос јавном мњењу, у Холандији се почео опремати брод за Санкт-Петербург. Иницијатор овог пријатељског акта према Русији био је градоначелник Амстердама, познати етнограф, географ и путник, Николас Витсен. Он је боравио у Русији, писао о њој добре књиге, лично познавао Петра и хтео да га подржи.

А о томе шта је даље било, сазнала сам потпуно случајно, у малом граду Хинделопену на северу Холандије. Некада је тај градић био велика лука, али после изградње бране Афстејтдејка нашао се на обали затвореног мора и утихнуо. У градском музеју сакупљени су: дрвене јарко обојене алатке, играчке и намештај.

Да бих их видела, свратила сам у музеј, где ми је пажњу скренуо интересантан портрет, уље на платну уметника Франса ван дер Мајна: мушкарац, енергичног лица држи у руци навигацијску карту. И потпис: „Петар Вибес, унук Аукеа Вибеса, првог који је довезао брод у ново руско пристаниште Санкт-Петербург.”

Баш, први брод?

Касније сам сазнала о Вибесима следеће: Ауке Вибес је пловио као морнар на бродовима Ост-Индијске компаније, затим је завршио поморску школу, постао искусан скипер (капетан шлепа или трговачког брода) и када је Николас Витсен опремао брод за Петра, овај је препоручио Аукеа да га доведе у непознату руску луку. Петар је лично дочекао првог „иностранца” на Неви и наредио да Ауке Вибеса и његове потомке пуштају без царине у све руске луке до тог времена док кобилица брода буде служила њиховом броду. Ауке је у више наврата путовао у Русију на броду под именом „Санкт-Петербург”, затим је пловио његов син и најзад, унук Питер. Кажу да Питер није

имао наследнике и, осећајући да му се приближава крај живота, он је 1770. године запалио брод, да се нико не би могао користити привилегијама које је добила искључиво породица Вибесових.

ПЛАТНЕНО СЕЛО

Недавно је кроз Минск, Смоленск, Москву, Новгород до Лењинграда (данас Санкт-Петербург) прошао старински покривени фургон, „упрегнут” у трактор харковског завода. На седишту за управљачем сместио се брадати Холанђанин у белом џемперу, а из фургона су извиривала четири његова сапутника, студенти Утрехтског универзитета. Они су одлучили да понове пут својих далеких предака, који су некада допремали у Русију холандско платно. Ово путовање није имало ни спортски, ни истраживачки карактер. Оно је пре било једноставно – егзотично. Па ипак, пријатно је што се холандска омладина сетила старог „пута платна” до нас.

Холандско платно (још је жива представа о овој тканини) сачувало се, вероватно, још само у сећању наших прабака. Са њим је повезана читава страница у историји трговачких односа са Холандијом, а посебно са селом Фризефејн. Оно се налази у провинцији Оверејсел, која је центар савремене текстилне индустрије, у области која својим шумама, шумарцима и пропланцима подсећа на наше Подмосковље. Једна од две собе сеоског музеја Фризефејна зове се „руска”. И чега све ту нема: самовари, стари руски новац, фотографије Петербурга, копије слика руских уметника, сликара. А најглавније – огромни сандуци у којима су Холанђани возили свој товар до Невског проспекта и, наравно, примерци самог платна.

У Фризефејну вам могу испричати како се почетком XIV века овде населило једно од северних фризијских племена, бежећи пред надолazeћим морем. Нова земља такође није за њих била неки проналазак, тј. „обећана земља”: наоколо су била тресетишта и мочваре (фејн значи тресет). Сиромаштво без наде терало је Фризефејце на пут луталица. Одатле су кренули и путујући трговци, који су трговали ланеним семеном. Касније су жене почеле да од лана израђују платно, а путујући трговци су га продавали. Прича се да је једног таквог торбара неки норвешки капетан одвезао у Русију. Овај се кући вратио као богат човек.

Више је истинита, изгледа, верзија која повезује појаву холандског платна са Русијом и са именом Корнелијуса Крејса, градитеља пристаништа у Санкт-Петербургу и Вороњежу. Овога човека препоручио је Петру онај исти Николас Витсен. А Крејс је био родом из Фризефејна, па је и могуће да је он указао својим земљацима на ово тржиште.

У дворишту између зграда са низом трговина у Петербургу, цела линија, која се назива Перина (она се и данас тако зове), припадала је фризефејским трговцима. Населивши се у граду на Неви, они су сналажљиво распродавали своју робу и хитали по нове залихе. Постоји сведочанство о томе да је рекорд у брзини пређене маршуте Фризефејн – Петербург поставио 1826. године један трговац, Јакоб Крејз, који је прошао „пут платна” за четрнаест дана. Овом рекорду је и било посвећено путовање холандских студената.

ПЕТРОВ ПОРТРЕТ

У Амстердаму у улици Кајзерсграхт ево већ више од половине столећа, налази се женски дом старица. Он се издржава још непотрошеним средствима трговца Кристофера Бранта, који је живео почетком XVIII века. Један мој пријатељ из Амстердама рекао ми је да у том дому треба да се налазе (не може бити да не буду) некакве руске реликвије.

Нећу да причам колико сам занимљивости видела и чула у том дому, где је време, изгледа, стало. Управник дома за старице био је љубазан и издашан у објашњењима. На крају разгледања по апартманима, он ме је довео до собе „за регенте”.

– Овуда молим...

Зидови тапацирани свилом, старински намештај, портрети. На једном – мушкарац са раскошном периком, веома одлучног лица.

– Кристофер Брант – појаснио је управник, – за успешну трговину са Русијом, цар Петар му је дао овај документ...

Читам на зиду испод стакла: датум – 17. августа 1717. године, Бранту се ставља у дужност управљање руском трговином у Амстердаму. Петар га уводи у племићки сталеж (даје му племићку титулу). Додељен му је чин дворског саветника.

– Цар Петар је сматрао Бранта својим пријатељем – наставља управник, – и када је боравио у нашем граду, више пута је посетио овај дом. А сада погледајте назад...

Ја се окрећем и видим код улазних врата слику: коњаник са троугаоном капом, у војничком мундиру јаше коња пропетог на задње ноге.

– То је Петар?!

Задовољан ефектом који је постигао, управник ћутећи клима главом. А ја га засипам питањима: „Ко је сликао?”, „Када?”, „Да ли је портрет излаган?” Управник може да одговори само на једно питање – последње. Он поуздано зна, да, како је то Брант и завештао, портрет, рађен још за Петрова живота, није напуштао ову просторију. Никада.

Маргарита Семенова

ФАЛКОНЕОВ СПОМЕНИК

Године 1766. по препоруци француског енциклопедисте, филозофа и писца Дени Дидроа из Париза у Петербург је допутовао Етјен Морис Фалконе. Тада је имао нешто више од педесет година и био је познат у Француској, углавном као уметник малих раскошних и сентименталних порцеланских и мермерних скулптура. Сада, пак, уметнику је предстојало да изваја споменик Петру Првом.

Фалконе је проживео на обали Неве дванаест година и, пре него што је приступио раду, упознавао се са историјом Русије, изучавао личност Петра Првог. Не само као талентован уметник, већ и као познати мислилац – скулптор решио је да створи епску поему о руском самодршцу – реформатору.

„Мој монумент ће бити једноставан, писао је он, ограничићу се само на статуи овог хероја, кога не третирам ни као великог војсковођу, ни као победника, мада он, наравно, и то јесте; био је и једно и друго. Више од тога, он је био личност, стваралац и законодавац...”

Фалконе је отишао даље од општеприхваћених канона оног времена – да се јунаци представљају у статичном положају. Он је пошао другим путем, путем новаторства у области уметности монументалне скулптуре. Његов јунак је приказан у веома динамичном стању.

Петар је представљен као јахач на пропетом коњу, који се у наглом скоку попео по стрмој стени и као да се на тренутак зауставио на ивици провалије. Разиграни коњ је још сав у покрету, његови мишићи су напрегнути. Незадрживом стихијском налету супротстављена је свепобеђујућа снага човекове воље. То се запажа у суздржаној пози јахача, гордо подигнуте главе, у чврстом и сигурном гесту руке.

Приликом рада на споменику Фалконе није злоупотребљавао алегоријске методе, које су се често користиле у то време приликом представљања монарха – победилаца. Он прибегава симболици да окарактерише Петра као законодавца и реформатора.

Постамент у облику стене – громаде представља симболично савладавање Петрових тешкоћа; змија симболизује непријатељске снаге, које су ометале остварење Петрових прогресивних реформи. Енергично лице пуно чврстине, одлучан и потврдан гест десне руке истичу непоколебљиву Петрову одлучност да до краја доведе дело које је започео. И само лоровов венац, који му овенчава главу, и мач, што виси о пасу, указују на улогу Петра Великог као војсковође – победника. Ни једноставна пелерина, која је заменила мундир, ни плашт, немарно пребачен преко рамена, ни звериња кожа уместо богато израђеног седла – ништа у том коњанику не подсећа на „сверуског самодршца”. Необична одећа и одсуство ма каквих атрибута луксуза још

више омогућавају да се истакне основно у „националном хероју”, каквим га је приказао скулптор.

Али, Фалконе у споменику није овековечио само лик Петра – најзначајнијег државног прегаоца. У овом споменику он је изразио срчаност и занос младе Русије у незадрживом налету стремљења напред, у будућност.

Овај полет, ово кретање напред види се и код коња, који као вихор узлеће уз стрмину стене, као и у каменој громади, исклесаној у облику уздигнутог морског таласа. Овде је до савршенства доведено композицијско и идејно јединство скулптуре са постаментом.

Фалконе је такође узео у обзир и ту чињеницу да ће споменик бити постављен у центру простране површине трга и бити посматран са свих страна. Он је постигао то да монумент не губи своју изражајност ма са које тачке га посматрали, већ даје могућност да се доживи и сагледа и нека нова визура композиције.

*

Аутор споменика је сјајно оживотворио своју идеју – „пренети у неживом материјалу (мермеру, бронзи, камену) живу природу, трепераву и страсну”.

Недалеко од места где се сада налази споменик, било је подигнуто брдашце (брежуљак), по облику слично пиједесталу будућег споменика. Више дана најбољи цокеји на најбољим скакачима из дворских коњушница „Брилијант” и „Каприц” успињали су се на ово брдашце и подизали их на скок. Фалконе је сатима стајао у подножју са скиценблоком у рукама и изучавао сваки покрет коња, напрегнутост њихове мускулатуре. За вајање фигуре самог јунака, јавио се да позира један од генерала – изванредан коњаник, који је растом и спољашњошћу личио на Петра Првог.

У обликовању „Бронзаног коњаника” учествовала је и ученица вајара Фалконеа, двадесетогодишња Марија Коло, која је извајала Петрову главу. Млада вајарка успела је да предивно пренесе не само црте портрета „господара судбине”, већ и да одрази оригиналност његовог сложеног и снажног карактера. На лицу су упечатљиво дати његова самосвојност и суровост, снага и одлучност, ум и непоколебљивост. Петрова глава органски је срасла у целокупни облик коњаника, и изгледа као да сва целина припада једном уметнику. „Величанственост главе”, писао је В. В. Стасов, „дубоко је везана са покретом руке, пружене на помоћ и покровитељство, као да су их једна душа и јединствена визија створиле...”

*

7. августа 1782. године обављено је свечано откривање споменика. Уз громогласан оркестар и пуцањ топова скинуте су декорације које су заклањале споменик. Пред очима десетине хиљада Петрограђана који су испунили трг, појавио се оснивач града јашући на коњу, успевши се на врх гранитне стене. Међу посматрачима била је присутна и императорка Екатерина Друга. Све похвале и узбудљиве коментаре примала је на свој рачун, сматрајући изградњу овог споменика својом личном заслугом. О томе, уосталом, говори и натпис на постољу споменика: „Петру I – Екатерина II”.

Али, међу присутнима није био само главни јунак свечаности. Још доста раније, пре откривања монументалног споменика, Екатерина Друга нагло је променила свој став према вајару Фалконеу, и овај се, увређен, вратио у Француску.

В. Е. Мушџулов, А. А. Пашкевич, Б. К. Пукински

Приредила и превела са руског ЈЕЛЕНА КОВАЧЕВИЋ